

ӘОЖ: 930.85

СУЙ-ТАҢ ПАТШАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аяганова Меруерт Ербулатовна

Meruert2905@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультеті, шығыстану кафедрасының 4 курс студенті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Ақжігіт Әлібекұлы

VII-XII ғасырларда Қытай мәдениеті өзінің ең жоғарғы даму сатысына көтеріледі. Таң династиясының билік еткен кезінде, Қытай тарихында экономикалық гүлдену, саяси күшею және мәдени гүлдену кезеңі болды. Қытайдың дәл осы мәдениетінің гүлдену кезеңінде Орталық Азия мемлекеттеріне елеулі әсер етіп, өзінің үстемдігін халықаралық сахнада нығайта түсті.

Қытай идеологиясында Аспан асты елінің жердің кіндігінде орналасып, жан-жақтағы мемлекеттерді үйретіп, басқаруға тиіс деген доктринасы қытайдың халықаралық сахнада сыртқы саясатынын тактикасын айқындайды.

VII-VIII ғасырларда Қытай мәдениеті өзінің ең жоғарғы даму сатысына көтеріледі. Таң династиясының негізін қалаған табғаш руынан шыққан Ли Шиминь Александр Македонский іспетті далалықтар мен қытайлықтарды, яғни, әр текті екі этносты біріктіруге талпынғанымен, бұдан еш нәтиже шығара алмайды. Себебі табиғат заңдарын императорлар өзгерте де, тежей де алмайды. Дегенмен де бұл қосындыдан ешкім болжай алмаған ұлы күш - Таң империясы пайда болды.

Ол көшпелілер мен отырықшыларға бірдей жат болды. Қытайлықтар Таң билеушілеріне жеккөрінішпен қараса, түркілер мен ұйғырлар Таң императорларымен мәдени байланыстар орнатып, оларға түркілердің жоғарғы атағын беріп «хан» деп атаса да, оларды өздерінің бір бөлігі ретінде санамады.

Қытайлықтар көшпелі түркілердің, үнділер мен ұйғырлардың қытай жазығына әкелген әлемдік мәдениетінен сусындайды. Таң династиясы кезінде Қытайда діндік құдалау болмағандықтан көшпелілерді өзіне тартады.

Мемлекеттік идеология әлемдік идеологияға теңестіріліп «варварларға» қытай мәдениетін тарату міндеті императордың негізгі міндеті болып саналды

Таң империясы кезінде саяси мәдениеттердің синтезі байқалды. Бұл синтез мемлекеттің шекарасын ұлғайтуға мүмкіндік беріп, Таң империясының территория аумағы Хань империясының территориясынан да асып түсті. Таң династиясының саясаты өте икемді болып, өркениеттер арасында өзара байланыс орнатылып, бірін-бірі толықтырғаны ешкімнің күмәнін келтірмейді.

Таң империясының Орталық Азияда үлкен ықпалының бар екенін дәлелдеу үшін император Тайцзун әр - түрлі саяси іс- шараларды жүргізді. 630 жылдың көктемінде Шығыс және Батыс түріктердің ақсүйек топтарының қатысуымен Тайцзун (Тиен) қағаны атағын алды. Тайцзунның бұл іс - әрекетінен кейін ол Орталық Азияда үстемдігін орнатып, біртебірте Орталық Азия халықтарын жаулап алу оның мақсаты анықталып сол арқылы Қытай мемлекетінің мәдени, саяси әсерін өзге халықтарға тарату негізгі мақсат-мүддесіне айналды.

Қытай мәдениетінің гүлденуін біз Таң империясының жерлеу рәсімінен де көре аламыз. Таң императорларының қабірлерінде, мәселен Юнтай ханшайымның қабірінен табылған алтын, күміс, нефриттен жасалған 1300 бұйым бұған дәлел бола алады. Ханшайымның өзі қолданған заттарымен қоса, ханшайымның о дүниеде қолдана алатын заттары кездеседі. Зерттеушілерді тағы бір таңқалдырған жайт, қабірлерде биік ғимараттар мен бағаналардың бейнелері жойылып, бірінші орынға сырттан келген арғымақтар мен түйелердің және шет елдік саудагерлердің мүсіндері қойылатын болды. Адамдардың мүсіндері өте дәлдікпен жасалынғаны, оларды шынайы адамдарға қарап, жасағандығы байқалады. Адамдар мен жануарлардың мүсіндері сол кезде әйгілі болған «үш түсті керамика» үлгісімен жасалған. Үш түсті керамикасы Таң дәуірінің өте атақты, әрі жоғары сапалы керамикасы болған. Шеберлердің 1 метр биіктегі адамның мүсінін жасап, оның әр түрлі қырларын дәл келтіре алғанын көре аламыз. Ал мүсіндерді түрлі – түсті болуы, оларға жан бітіргендей әсер береді. Сондай - ақ қабірлердің қабырғаларында салынған суреттердің образдарында да өзгерістер байқалады. Мәселен, Чжао мин комплексінің қабырғалық суретінде айналып билеп тұрған биіші қыздың бейнесі салынған. Қыздың қарапайым бейнесі мен іс-қимылының әсемдігі өте шебер бейнеленген. Қыздың бидегі қозғалысы ерекше дәлдігімен көз тартады. Бұндай нәтиже іс-қимылдың дәл бейнеленуі мен киім бөлшектерінің дәлдігінің әсерінен қалыптасады. Қыздың жеңіл көйлегі оның қозғалысымен бірге бағытын өзгертіп, бір жеңілдіктің ықпалы сезіледі. Қыздың бейнесі мен киіміне, қозғалысына қарап, оның қытайлық емес, сырттан келгенін байқауға болады. Шет елден келген жаңалықтардың қытайдың мүсін өнеріне әсер етіп, жаңа импульс беріп Қытайдың мүсін өнерін байыта түсті.

Осы дәуірдегі Қытай архитектурасының жарқын үлгісі Цяньмэн комплексі ерекше болып келеді, қабірді қоршап тұрған қабырғаның төрт қақпасында да екі арыстанның мүсіні тұрғызылған, солтүстік және батыс қақпаларында арыстандардың бейнелері мен 6 арғымақтың мүсіні тұрғызылған. Сонымен қоса, 20 жауынгер мен 10 арғымақтың, 8 қанатты аттардың және қанатты бұғылардың мүсіндері ”рухтардың аллеясын“ құрайды. Таң империясының сәулет өнерінің көркемдік ерекшеліктеріне бір жағынан бейнелердің шынайылығы жататын болса, екіншіден мүсіндердің көлемі мен биіктігін жатқызуға болады. Мүсіншілер Таң империясының күші мен абыройын осы мүсіндер арқылы көрсеткісі келген еді.

Таң империясының құлауына себеп болған Хуан Чао көтерілісінен кейін қытай бөлшектеніп, Хуанхэ бассейнінде бірін – бірін алмастырған 5 династияның билікке келуіне алып келді. Олар: Кейінгі Лян (907 – 923), кейінгі Таң (923 – 936), кейінгі Цзинь (936 – 946), кейінгі Хань (947 – 950) және кейінгі Чжао (951 – 960) династиялары жатады.

Билікке келген патшалықтардың әсіресе кейінгі Шу және кейінгі Таң императорлары өнерге аса мән беріп, сарайды интеллектуалдық орталыққа айналдырғаны белгілі. Оған кейінгі Таңның соңғы императоры Ли Юйдің (937 – 978) қосқан үлесі өте зор. Императордың өзі талантты ақын, суретші, каллиограф болған. Сол себептен де сарайда өнердің барлық түрі марапатталып, империяның көркемөнері жаңа гүлдену сатысына көтеріледі.

Халықтың бытыраңқылығын тоқтатып, билікті қолына алған Сұң династиясы елді дағдарыстан шығаруға көп күш жұмсады. Бірақ осы кезде қидандардың құрған Ляо мемлекеті (916 – 1125) мен солтүстікте құрылған таңғұттардың Батыс Ся мемлекеті Қытайға маза бермей, империя оларға үлкен мөлшерде салым төлеуге мәжбүр болады. Сол себептен де қытай дәстүріне сәйкес жаңа династия билікке келген кезде жаңа астананы салу дәстүрінен

бас тартуына мәжбүр болады. Сұң династиясының гүлдену кезеңіне Чженцзун (998 – 1023) және Жэньцзун (1023 – 1064) императорларының билік еткен кезеңін жатқызуға болады. Осы кезде қала мәдениеті дамып, кітап басу өнерінің пайда болуы кітаптардың көптеп басылуына алып келді. Осыған орай кітап басатын дүкендер, баспаханалар мен мемлекеттік және жеке кітапханалар көптеп ашыла бастады. Классикалық әдебиет үлгілері енді тек жоғарғы лауазымды топтың ғана емес, қарапайым халықтың да уысына түсетін болды.

Таң мен Сұң династияларының арасында династия мен 10 патшалық дәуірі өтіп, қытай бөлшектеніп қалса да, бірақ соған қарамастан біз Таң мен Сұң дәуірін біртұтас мәдени дәуір ретінде қарастыра аламыз. Себебі дәл осы кезде қытай өзінің ұлттық рухының көтерілген дәуірін, мәдени өмірінің гүлденген шағын басынан кешірген болатын. Оған Таң династиясының поэзиясы мен новеллалары және Сұң дәуірінің кескіндеме өнерінің дамуы дәлел бола алады [1, 110 б.].

Сұң дәуірінің сыртқы жаулары қидандар мен таңғұттардың маза бермей, мемлекетті шайқалтқанымен бұл дәуір қытайдың мәдениетінің гүлдену кезеңі болып саналады. Қытайда экономикалық даму үрдісі байқалып, қалалар саны, өндіріс түрлері дамыды. Қытай колөнершілері Қытайдың ұлттық мақтанышы болатын фарфор, жібек түрлерін, ағаштан, піл сүйегінен әр түрлі заттар жасап шығарады. Сұң дәуірінде оқ-дәрі мен компас пайда болып, кітап басу өнері көрші елдерге тарайды. Орталық Азия халықтарының дәнді- дақылдарының көптеген түрлері Қытайға тарап, халықтың қызығушылығын оятады.

Таң империясы қытай поэзиясының «алтын ғасыры» саналады. VIII-ші ғасырдың бірінші жартысында Сюанцзун сарайында ұлы суретшілер, ақындар мен мүсіншілер жиналып, өз өнерлерімен императорды таңқалдыратын. Сюанцзунның арқасында Чанъан әлемдегі ең өркениетті астанаға айналады. Таң империясының мәдени жетістіктері қазіргі уақытқа дейін дүниежүзін таңқалдырады.

Әдебиет жанрларының ішінде поэзия жанры сол дәуірдің айнасы, сол дәуірді тұп-тұра бейнелеуші құралы болып табылады. Таң династиясының ақындарының саны үш жүз мыңға жуық болды. Сонымен қатар, Таң империясын «романтизм дәуірі» деп санауға болады. Таң империясының поэзиясының негізін қалаушылардың қатарына Ли Бай, Ду Фу мен Хао Цзянді, Ван Вэйді және Боцзюй-Иді жатқызуға болады.

Боцзюй-Идің атақты «Мәңгі қайғы» атты өлеңі Ян Гуйфэй мен Сюанцзунның трагедиялық махаббатына арналады.

Сонымен қатар, Таң поэзиясында шынайы достық мадақталып, достық тақырыптарына көптеген өлеңдер жазылды. Сондайақ, проза жанры да гүлдену кезеңін басынан кешірді. Оның атақты өкілі ретінде Хан-Юйді атауға болады.

Қытайдың Таң мен Сұң империяларының өмір сүрген дәуірінде, қытайдың көркемөнері өзінің ең жоғарғы даму сатысына көтерілді. Ұлы Жібек жолы арқылы Қытайға ағылып келіп жатқан рухани және материалдық мәдениеттің жаңа үлгілері Қытайдың көркемөнерінің дамуына үлкен әсерін тигізді. Осы дәуірде Қытайдың рухани өмірі үлкен өзгерістерге түсіп байытылады. Қытайдың архитектурасы мен бейнелеу өнері, кескін өнері мен қолданбалы ғылымдары, поэзия, проза және театр өнері жоғары даму үрдісін басынан кешірді.

Таң империясының саяси тұрақтылығы мен байлығы Таң императорларын сырттан келген жаңалықтарға еліктіріп, архитектура мен бейнелеу өнерінде көптеген өзгерістер пайда болды. Таң дәуірінің архитектурасында мерекелік көңіл-күйдің ықпалы сезіледі. Бір орталыққа бағынған күшті Таң мемлекетінің императорларының негізгі назары зәулім сарайлар мен ғибадатханалардың салынуына, қалалардың әсем безендірілуіне, мықты көпірлердің салынуына аударылады.

Буддизм дінінің әсерінен Сұң дәуірінде табиғатпен гармонияда, бірлікте болу үшін көптеген пагодалар саябақтардың ішінде салына бастады. Сондай-ақ қалалардың ішіндегі

үйлердің маңайына ағаштар мен гүлдер отырғызыла бастады. Тепе-теңдік пен гармонияға ұмтылу, табиғатқа жақындау Сұң архитектура өнерінің негізін қалады [2]. Сұң мәдениеті болса, таңғұттар мен қидандардың шабуылынан көптеген зардаптар шекті. Сондықтан Сұң дәуірінің адамдары буддизм уағыздаған тыныштықты іздеді. Табиғат сұлулығына тамсану, ақиқатты табиғаттан іздеу Сұң мәдениетінің ерекшелігі еді.

VII-XII ғасырларда Қытайда бейнелеу өнері өзге көркемөнер түрлеріне қарағанда қарқынды түрде дамиды. Өлеңдер мен каллиграфия Қытайдың бейнелеу өнерінің бөлінбес бөлшегі болып табылады. Олар бейнелеу өнерінде гармония мен әлемнің құпиясын бейнелейтін құралдар болып табылады. Таң дәуірінің каллиграфиясы адам жанының ішкі күйімен тығыз байланысты еді. Белгілі каллиограф Чжан Сюйді қытай тарихшылары былай суреттеген: «Ол көз жанарымен бәрін: табиғат көріністерін, жануарларды, өсімдіктерді, жұлдыздарды, соғыстарды, өртті, той-думандарды әлемнің барлық құбылыстарын елестете отырып, оларды өз өнерінде бейнеледі», - деп жазылған. Бұдан Таң дәуірінің поэзия, каллиграфия, бейнелеу өнерінің өте жоғары дәрежеде дамығанын көре аламыз.

Таң және Сұң династияларының суретшілерінің шығармаларында өмір туралы философиялық толғаныстардың әсері және табиғаттың күшіне тамсану секілді тақырыптар байқалады. Суретшілер осы кезде өсімдіктер мен құстарды, жәндіктерді көп салатын. Бұл тақырыптар буддизмнің өмірге деген көзқарастарынан туындаған еді. Суретшілер сарайлар мен үңгірлік ғибадатханалардың қабырғаларында, желпуіштерде табиғат көріністері мен сарай өмірінің оқиғаларын салатын. Таң династиясының өмірі өте қызық болғандықтан, суретшілердің тақырыптары да әр түрлі болды. Мұнда философиялық диспуттар мен ақсүйектердің өмірі, әдебиет туралы ғалымдардың талқылау көріністері де, сұлу қыздардың серуені де, шетелдік елшілердің императорға сыйлық әкелуі де бейнеленді. Сонымен қатар, халықтың діни көзқарастары да суретшілердің қаламымен бейнеленді. Олар ғажайып жұмақ бақтарын, бодхисатвалардың батыл ерліктерін, әскердің қала маңындағы соғысын, егіншілердің ауыр еңбегін бейнеледі. Осы сюжеттер арқылы суретші тек буддалық сөрелердің мазмұнын ашып қана қоймай, осы өмірге деген сүйіспеншілігі мен қызығушылығын көрсетті.

Таң дәуірінің атакты суретшілерінің қатарына буддалық мазмұнда суреттер салған У Даоцзыны, аттарды керемет бейнелейтін Хан Ганды және Лян Либенді атауға болады. Олардың суреттері Таң дәуірінің бейнелеу өнерінің өте жоғары дамығанын көрсетеді. Буддизмнің ықпалын Ван Вэй шығармашылығынан да байқауға болады. Ол осы өмірден алшақтап, ақиқатты өзіне-өзі үңілуден табиғатпен оңаша қалудан іздейді. Ван Вэй осы өмірге бақылаушының көзқарасымен қарап, оның шығармаларында тек ақ пен қара түстер ғана қолданылды. Ван Вэй сарайдағы жоғарғы шең қызметінен бас тартып, тауларға барып, оңашаланады.

X-XI ғасырларда Сұң династиясына солтүстік көшпелілерден үнемі қауіп төніп тұрған кезде, сыртқы әлеммен байланыс біршама бәсеңдейді. Мұның өзі қытайдың бейнелеу өнерінде үлкен өзгерістерге алып келеді. Сұң суретшілері «жеңілмейтін мемлекет» иллюзиясын жоғалтып, табиғаттың эстетикалық қасиеттерін ой-елегінен қайта өткізеді.

VII-X-шы ғасырларда қытай көркемөнерінің кең сұранысқа ие болған түрі фарфор пайда болады. Фарфордың пайда болуы уақыт пен қиындықтардан өтуді талап етті. Керамиканың бұл жоғары сапалы түрін жасау үшін қытай халқына ғасырлар қажет болды. Вэй дәуірінде алғашқы фарфор ыдыстар пайда бола бастайды. Мысалға лотос жапырақтарымен безендірілген құмыраларды айтуға болады, бірақ тек Таң кезінде ғана жоғары сапалы, жұқа ақ фарфор шығарыла бастады. Мұндай жоғары сапалы фарфорды шеберлер шпат пен кварцтың сары топырақпен қосындысынан алған еді. Бұл қосындыдан жасалған фарфор өте тегіс және сыңғырламалы болды. Фарфор ыдыстардың әрқайсысы жеке көркемөнер туындысы ретінде қарастырылып, өте мұқияттылықпен жасалды. Сондықтан жоғары сапалы фарфор шет елдіктердің де қызығушылығын оятып, ханзадалар мен патшалардың қол жетпес арманына айналды. Фарфордың сұлулығы жайында көптеген өлеңдер жазылды. Таң дәуірінде фарфорды

негізінен Даиде (Сычуанда) және Синчжоуда (Хэбэй провинциясында) шығаратын. Сонымен қатар, Таң дәуірінің үш түсті керамикасы да өте атақты болды. Сол себептен де Сұң дәуірінің керамикасы өте жоғары сапаға көтеріледі. Ыдыстарда гүлдер мен құстардың, жеміс-жидектердің суреттері жұқа инемен салынды. Сондықтан керамика шеберлерінің жай ғана шебер емес, сурет сала алатын қасиеті де болды.

Таң мен Сұң дәуірі кезінде музыкалық аспаптар, ыдыстар, үй жиһаздары, айналар жаңа үлгілермен жасалып, өте жоғары дәрежеде дамып, сонымен қатар, құстар мен гүлдер бейнеленген зерделі маталар да өте атақты болды. Сұң керамика шеберлерінің табиғаттың ішкі сыры мен құпиясын түсінуге ынтасы Сұң дәуірінің керамикасында көрініс табады, сол себептен де Сұң дәуірінің ыдыстары күңгірт жасыл және күңгірт көк түстермен боялған. Жұмсақ әрі ашық реңді ыдыстар да жоғары бағаланып, қасиетті саналған нефрит түстес боялатын. Сұң дәуірінде қидандар мен таңғұттардың шабуылдарының зардаптарын басынан өткізген қытай халқының көңіл-күйі де өзгеріп, суретшілердің шығармаларында көңілсіз көңіл-күй көрініс алады. Бұл көңіл-күйді Сұң дәуірінің атақты суретшісі Ма Юан шығармашылығынан да көре аламыз. Ма Юан шығармаларында негізгі орын адамға беріледі. Сол дәуірдің қиыншылықтарын жүрегімен сезінген суретші ойларының тұңғығына батқан адамды бейнелеу арқылы өзінің ішкі қайғы-қасіреті мен уайымын бейнелейді.

Таң империясының «Үш түс» атты керамика өнер түрі қазірге дейін мың жылдық тарихы бар. «Үш түс» атты өнер түрі Қытайдың Таң дәуіріндегі керамика жасау ерекшелігі мен керамика түсін бейнелесе де, бірақ қазіргі кезде де қытайдың керамика түсін бейнелеуге қолданылады. Таң дәуірінде керамиканың неше түрлі түстері болатын, олар ашық сары, қою сары, ашық жасыл, қою жасыл, қою қызыл, қоңыр түстер еді. Бірақ ең маңызды, көп қолданылатын сары, жасыл және ақ түстер болды. Сондықтан Таң дәуірінің керамика өнері «Үш түс» деген атпен белгілі. «Үш түс» керамикасының дамуына байланысты керамика жасау өнерінің тақырыптары өзгеріп, енді үш түрлі тақырыптарды: адамдарды, малдар мен ыдыс-саяқты қамтитын болды. Шеберлер адамдарды бейнелеген кезде, көбінесе, шенеуліктерді, әскери адамдарды, құлдарды, ху адамдарын жасайтын. Ал малдардың ішінен арғымақтарды, сиырды, арыстан мен жолбарысты бейнелейтін. Ал ыдыс-саяқ жасағанда, көбінесе кесе, шәйнек, тарелке және басқа да үйге қажетті ыдыс-саяқ түрлерін жасаған. Таң дәуірінің «Үш түс» керамика түрінің пайда болуы сол дәуірдегі қоғамның келбетіне және мәдени құндылықтарға әсер етті. Мәселен, Таң дәуірінің күшті болғанын бейнелеу үшін жауынгер мүсінінің келбетінің мығым етіп жасалуына, сондай-ақ жауынгер атының семіз ғып бейнеленуіне әсерін тигізді. Сонымен қатар, қыз бейнесін жасағанда қыздарды толық етіп салу, сол замандағы сұлулық эталонының адамдардың толық болуы екенін байқауға болады [3, 90 б.].

Таң династиясына Орталық Азиядан көптеген өнер адамдары (әзіл, ойын-сауық артистері) келеді, солардың ішінде бишілер де өте көп келеді. Олар Таң империясының астанасы Чанъан қаласында тұрады. Таң императорларының «ашық есік» саясаты Таң империясына сырттан көптеген шет елдіктердің келуіне әсер етіп, Таң империясының астанасының мәдени өмірін ерекше байытты.

Оны біз Таң дәуірінің керамикадан жасалған Орталық Азиядан келген өнер адамдарын бейнелеген көптеген мүсіндерден де көре аламыз. Осы уақытқа дейін қытай тарихында Таң империясы сияқты сыртқы ықпалдарға осыншама көп түскен дәуір болған емес еді. Таң императорлары шет елдіктерге құшағын айқара ашып, сырттан келген діни ағымдарға қызығушылықпен қарап, дін уағыздаушылар мен саяхатшыларға жақсы пейілмен қарады. Сондықтан да Таң империясының мәдениеті мен дүниетаным көзқарастары Қытаймен байланысын құрған мемлекеттердің ықпалына түскен еді. Сырттан келген жаңалықтардың көптігі, әртүрлігі қытайдың интеллигенциясына, өнер адамдарына дем беріп, жаңа туындылардың пайда болуына түрткі болды. Таң дәуірі “тек қана қытайдық дәстүр” дегеннен

аулақ болды. Таң императорлары өздерінің мықты саяси тұрақтығына сеніп, сырттан келген жаңалықтардың империяға қауіп төндіреді дегеннен сескенбеді.

Керісінше сол дәуірде империя сырттан келген ағымдар мен жаңалықтарға қызығушылықпен қарағандықтан, орта жазыққа ағылып келіп жатқан діни ағымдарға шыдамдылықпен қарады. Осылайша олардың қытай жазығында дамуына, таралауына жол берілді. Таң династиясының өмір сүрген соңғы жылдарына дейін, Таң императорлары Орталық Азия мемлекеттерімен жақсы қарым-қатынаста болып, Орталық Азиялық саудагерлер қытай империясының территориясына еркін кіре алды.

Таң империясы кезінде қытайлықтардың сыртқы мемлекеттер туралы дүниетанымы кеңейіп, сыртқы әлем туралы көбірек мағлұматтар алады. Таң империясының астанасы – Чанъан қаласында әр түрлі ұлт өкілдерін: Сібірдің және оңтүстік үнді ормандарының тұрғындарын, гректерді, түркілерді, парсылар мен жапондықтарды кездестіруге болатын еді. Сол себептен де Чанъан қаласы сырттан келген әр түрлі қызықты заттарға, әшекей бұйымдары мен сан түрлі киім – кешек түрлеріне, тәтті тағамдар мен түрлі сусындарға толы еді. Хань дәуірі кезінде, қытайлықтар әр түрлі экспедицияларды ұйымдастырып, сыртқы әлем туралы мағлұмат алса, ал Таң дәуірінде, қажетті мағлұматтарды шетелдіктердің өздері алып келетін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. 华涛：《西域历史研究（八至十世纪）》上海古籍出版社，2000年
2. 林冠群：《唐代吐蕃史论集》，中国藏学出版社，2006年
3. «唐朝和边疆名注视着往来研究»,上海人民出版社1998. 318页
4. Кравцова, М.Е. История искусства Китая. Мировая художественная культура. - М.: Лань, 2004. - 960 с.
5. 爱德华·谢弗：《唐代的外来文明》，中译本，陕西师范大学出版社，2005年，90页